

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ԳԱԼԻՖՈՐՆԻՈՅ ՀԱՄԱՍԱՐԱՆԻ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻՆ
ՆՈՒԻՐՈՒՄԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԸ

Լոս Անճելեսի Գալիֆորնիոյ համալսարանի (Իւ. Սի. Էլ. Էյ.) արդի հայոց պատմութեան ամալիոնի վարիչ փրոֆ. Ռիչըրդ Յովհաննէսեանը իր կազմակերպած «Պատմական Հայաստանի նահանգներն ու քաղաքները» շարքին փաստահանգեորդ քննարկումը նուիրած էր Երուսաղէմին: Ինչպէս յայտնի է, շարքին առաջին 12 գիտաժողովները նվիրուած էին Արեւմըրեան Հայաստանի եւ արդի Թուրքիոյ մնացեալ փարածքներու հայաշատ վայրերուն՝ Վան-Վասպուրականէն մինչեւ Պոլիս եւ Իզմիրէն մինչեւ Սեւ ծով: 2000էն ի վեր, փրոֆ. Յովհաննէսեանի խմբագրութեամբ արդէն հինգ հատորներ լոյս տեսած են՝ Վան-Վասպուրականի (2000), Բաղէշ-Տարօնի (2001), Խարբերդի (2002), Կարինի (2003) եւ Սեբաստիոյ (2004) նուիրուած:

Նախորդ երկու գիտաժողովները նուիրելով Նոր Զոտայի եւ Իրանի հայկական միւս համայնքներուն, շարքը արդէն սկսած էր անդրադառնալու Հայաստանէն դուրս շրջաններու: Նոյեմբեր 6-7ին գիտաժողովը, որ կը վայելէր Երուսաղէմի հայոց Պատրիարք Թորգոմ արքեպս. Մանուկեանի պատուոյ նախագահութիւնը, Իւ.Սի.Էլ.Էյ.ի այլ միատորներու (Միջին Արեւելքի Ուսմանց Կեդրոնի, Երուսաղէմի եւ Երասիական Ուսմանց Կեդրոնի եւ Միջազգային Հիմնարկի) եւ Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց Սանուց Միութեան հովանաւորութիւնը ունէր նաեւ:

ՇԱՐԱԹ, ՆՈՅՇԵՐԵՐ 6

Առաւօրեան 9.30ին, երբ փրոֆ. Յովհաննէսեան գիտաժողովը կը բանար իր ներածական խօսքով, համալսարանի Գիտութեան 450 հոգինոց սրահը ծայրէ ծայր լեցուն էր:

Նինա Կարսոյեան (Նիւ Եորք) առողջական պարճաւորներով չկարենալով ներկայ ըլլալ, իր զեկուցումը կարդացուեցաւ Սերճիօ Լափորթայի կողմէ: Նիւթը Է. դարու «Վասն վանօրէից» գործն էր, գրուած՝ Անաստաս վրդ. Ակոռեցիի կողմէ: Հոս նշուած է, թէ ան այցելած է 70 հայ եւ աղուանական վանքեր կամ համայնքներ: Զեկուցողը այս վկայութիւնը կապեց յունական աղբիւրներու եւ հնագիտական պեղումներու բերած տեղեկութիւններուն, ցոյց տալով, որ տեղեկութիւնը կեղծիք չէ, որքան որ յետագայ դարերուն գրիչներու յաւելումներ կատարուած ըլլան:

Ճոն Գարսուէլ (Մալակա, Սպանիա) զանազան մանրամասներով համեմատ զեկուցում մը կարդաց Երուսաղէմի հայկական խճանկարներուն մասին, որոնցմէ 2.000 նմոյշ նկարագրած է 13 փարուան տքնաջան աշխարանքէ ետք, զանոնք հրապարակելով երկհատոր աշխարութեամբ մը (1972): Ան յայտնաբերած է երկու ժամանակագրութիւններ, որոնք ԺԸ. դարու սկիզբի Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի դէպքերը արձանագրած էին:

Նախկին սաղիմահայ Աբրահամ Թերեան (Ս. Ներսէս ընծայարան, Նիւ Եորք) անդրադարձաւ Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագրական հաւաքածոներուն, որոնք 11 հաւորներով ցուցակագրուած են Նորայր արքեպս. Պօղարեանի կողմէ եւ կը հասնին 3.900 միաւորներու:

Յաջորդ նիստին, ուրիշ նախկին սաղիմահայ մը՝ Նայկ Գրիգորեան (Լոս Անճելըս), որ Երուսաղէմի Պապրիարքարանին զօրակցող կազմակերպութեան մը նախագահն է, որպէս նիւթ ընտրած էր պապրիարքական յաջորդութեան վերականգնումը:

Գօսր Մուրաֆեանի (Փարիզ-Նորսր համալսարան, Փարիզ) զեկուցումը՝ «Նայ իշխանները եւ Երուսաղէմի թագաւորները ԺԲ.-ԺԳ. դարերուն», ըստ էութեան նուիրուած էր Կիլիկիոյ հայ իշխանութիւններուն, որոնք ամուսնութեան շնորհիւ դարձան Երուսաղէմի թագութիւնը (Արարա, Մորփիա, Մելիսանս): Մուրաֆեանի համաձայն, Մելիսանսի հնարաւոր հանդիպումը Գրիգոր Գ. Պաիւտունի Կաթողիկոսին հետ (1141) Ս. Յակոբեանց վանքի վերաշինութեան պարճառը կրնայ եղած ըլլալ: Զեկուցումը նաեւ անդրադարձաւ Նեթում թագաւորին վերագրուած զաւագանին, թէեւ վերջնական փաստ չկայ անոր պարկանելիութեան մասին: Անելի հաւանական է, որ Նեթում Բ.ի պարկանած ըլլայ, եթէ հաստատուի, որ 1299ին ան Երուսաղէմ մտած է որպէս դաշնակից մոնղոլներուն:

Մերձիօ Լափորթա (Եբրայական համալսարան, Երուսաղէմ) անդրադարձաւ Մեծ Նայքի եւ Երուսաղէմի Պապրիարքարանի յարաբերութիւններուն (ԺԴ. դար):

Յեմմիջօրէն սկսաւ Ռուպրթա Էրվայնի (Ս. Ներսէս ընծայարան, Նիւ Եորք) զեկուցումով Երուսաղէմի ամենէն ուշագրաւ դէմքերէն մէկուն՝ Գրիգոր Պարոնսկի Պապրիարքի մասին (1613-1645): Իր անունը կապուած է շրջանի մը, երբ Օսմանեան կայսրութիւնը ճգնաժամի մէջ էր, իսկ այդ ճգնաժամը նաեւ զգալի էր հայոց եւ, բնականաբար, Երուսաղէմի մէջ: Ծագումով գանձակեցի, Գրիգոր Պարոնսկի լայն գործունէութիւն ծաւալած է նախքան եկեղեցական ձեռնադրութիւնը. անոր շնորհիւ, 1610ին պապրիարքարանի մեծ պարպը փակւեցաւ՝ Վանէն, Նոր Զուղայէն, Նալեպէն, բայց նաեւ Ամիսէն, Ուրֆայէն, Պիթիսէն գրեթէ մրցակցութեան հասնող նուիրաբարոյութիւններու շնորհիւ: Իր 32ամեայ շրջանին, Գրիգոր Պարոնսկի ընդլայնեց հայոց ներկայութիւնը Երուսաղէմի մէջ՝ նոր կալուածներու ձեռքբերումով, հանգանակութեամբ, ուխտագնացութիւններու կազմակերպութեամբ: Իր անձնական օրինակով հոգեւոր մթնոլորտը վերականգնեց վանքէն ներս, ինը ժամուան աղօթքը հաստատելով: Ամուրի կիներու եւ այրիներու զոյգ համայնքներ ալ ստեղծեց: Դժբախտաբար, իր մահուան յաջորդող բանի մը փաստամակներուն իր ամբողջ գործունէութիւնը կորուստի մարմնուեցաւ՝ ներքին պառակտումներու, մրցակցութեան եւ զանազան գայթակղութիւններու պարճառով:

Այդ շրջանին մասին հայերէն լեզուով խօսեցաւ Ալբերտ Խառապեան (Գիտութիւններու Ակադեմիա, Երեւան), անդրադառնալով ԺԷ. դարու երկրորդ կէսի հայ-յունական յարաբերութիւններուն, որոնք կապուած են թէ՛ կալուածային պարկանելիութեան եւ թէ՛ եկեղեցական (Ծռագարիկի նշումը) վէճերու:

Քրիստինա Մարանճի (Ուիսքոնսինի համալսարան, Մարիսըն) արուեստաբանական վերլուծում մը կատարեց, անդրադառնալով 1894ին Դամասկոսի դրան մօտ յայտնաբերուած Զ. դարու հայկական խճանկարներուն, որոնք կենդանական փարբեր պարկանելիները

վերլուծելով, որոնք որոշ ընդհանրություններ ունին յունական և հրեական խճանկարներու հետ, զանոնք կապեց մահուան ծիսակապարտութեան հետ:

Յաջորդ նիստին, Էմմա Կոստանդեան (Գիտություններու Ակադեմիա, Երևան) դարձեալ հայերէնով խօսեցաւ Խրիմեան Հայրիկի և Երուսաղէմի կապին մասին: 1852ին եկեղեցականը Երուսաղէմ այցելած ու գրած է «Հրաւիրակ երկրին Անտիոք» չափածոյ գործը, Պոլսոյ Պարթիարք ըլլալու շրջանին նամակագրական կապի մէջ եղած է Երուսաղէմի Պարթիարքին հետ, իսկ 1890ին թրքական կառավարութեան կողմէ աքսորուած է հոն, ուրկէ ելած է 1892ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրուելու ժամանակ:

Ռոպրթ Գրիգորեան (Ճորճ Ուաշինկթըն համալսարան, Ուաշինկթըն) իր գեկուցումով արդէն մտաւ Ի. դար, խօսելով հայ կամաւորական շարժումին և Հայկական Լեգէոնին կազմակերպութեան մասին, որ սաքարեց Պաղեստինի ազապագրումին օսմաննաւ տիւրապետութենէն, յարկապէս՝ Արարայի ճակարամարտին: 1988-1991ին իր Հայաստան կեցութեան ընթացքին, ան նշմարած էր, թէ Արցախի ազապագրումին մեկնող ֆետրայիները իրենց կարգին ներշնչուած են նաեւ կամաւորական շարժումի օրինակէն, որ իրենց փոխանցուած է Մուսա Տաղի ներգաղթած վերապրողներէն:

Վահրամ Շենմասեան (Գալիֆօրնիոյ նահանգային համալսարան, Նորթրիճ) թիւերով ու փաստերով յագեցած գեկուցում մը տուաւ, անդրադառնալով Մեծ Եղեռնի մահուան կարաաններէն Պաղեստինի մէջ վերապրած շուրջ 4.000 հայերու ճակարագրին, որոնք անգլիական գրաւումի վաղորդային փոխադրուած էին Փորթ Սայրի գաղթակայանը մինչեւ 1919ի աշունը, երբ վերադարձան իրենց ծննդավայրերը:

ԿԻՐԱԿԻ, ՆՈՅԵՄԲԵՐ 7

Կիրակի, Նոյեմբեր 7ին, ժամը 1.30ին, գիտածողովը վերսկսաւ Վարդան Մարթնոսեանի (Տէր Սաւվատոր համալսարան, Պուէնտ Այրէս, և Յովնանեան վարժարան, Նիւ Ճրքի) գեկուցումով, որ նուիրուած էր Ի. դարու Երուսաղէմի «ռսկեդար»ու (1921-1939) երկու մղիչ ղեմներուն՝ Պարթիարքներ Եղիշէ Դուրեանին և Թորգոմ Գուշակեանին: Ան նախ անդրադարձաւ Արմաշի դպրեւանքի սրբեղծումին ու պարմութեան, քանի որ հոն Դուրեան երկար տարիներու տեսուչ և ուսուցիչ եղած է, իսկ Գուշակեան անոր աշակերտն ու յաջորդը դարձած: Անոնց երուսաղէմեան շրջանը ձգտած է ու յաջողած՝ Արմաշի աւանդները վերականգնելու, Երուսաղէմը վերածելով այդ ժամանակաշրջանի Հայոց. Եկեղեցւոյ սփիւռքեան հոգետր ու մշակութային գլխաւոր կեդրոնին, ուր Յակոբ Օշականի և Շահան Պերպերեանի պէս ղեմքեր հոյլ մը աշակերտներ դաստիարակած են:

Դիմելով արիսիային ու գրաւոր զանազան աղբիւրներու, սաղիմահայ Պերրոս Տէր Մարթնոսեան (Գոլումպիա համալսարանի տոքթորայի ուսանող, Նիւ Եորք) Պաղեստինի հայերու 1917-1948ի շրջանի պարմութիւնը ներկայացուց, ուր անոնց թիւը 3.000էն 15.000ի բարձրացած էր արաբ-իսրայէլեան 1948ի պարերազմի նախօրեակին: Ան համայնքին ծնունդ տուող քաղաքական ու տնտեսական գործօնները բացատրեց, կազմակերպական ու կրթական համակարգին սրբեղծումը ուրուագծելով:

Ուրիշ սաղիմահայ մը, «Արմինիըն Օպերվըր» անգլիալատ շաբաթաթերթի խմբագիր Օշին Քէշիշեան (Կլեմէրէյ Գուլէճ, Լոս Անճելըս) անդրադարձաւ Երուսաղէմի գրական կեան-

քին, թուելով ու նկարագրելով փարբեր դեմքերու գործունեությունը (Դուրեան, Օշական, Պէրպէրեան, Եղիվարդ, Շէն-Մահ, Անել, Վահրամ Մավեան եւ ուրիշներ):

Նուրիթ Զենան-Զեպար (Թէլ Ավիվի համալսարան, Իսրայէլ) չէր կրնար գիտաժողովին ներկայ գտնուիլ, բայց տեսագրուած ելոյթով մը ներկայացուց Երուսաղէմի հայկական խեցեգործութեան աւանդութիւնը, որ Զօթափայէն անցած է հոն՝ Պալեան, Գարագաշեան եւ Օհաննէսեան ընտանիքներու միջոցաւ, որոնք սկիզբը միասին աշխատեցան, մինչեւ 1922, եւ ապա իրենց սեփական ուղին ընարեցին:

Վերջին նիստով, ներկաները ուղղակի այսօրուան իրավիճակին ծանօթացան: Միլվա Նաթալի-Մանուկեան (Իւ. Սի. Էլ. Էլ.) ներկայացուց Պարբիարբարանի «Կիւլպէնկեան» Մարենադարանի վերականգնումի նախագիծը, որ 1995էն ի վեր ընթացքի մէջ է եւ ներկայիս, նորոգումներու հետեւանքով, փակ է:

Գէորգ Տինդեան (Քրիստոնէական Ժառանգութեան Ուսումնասիրութեան Հիմնարկ, Երուսաղէմ) իբրեւ զեկուցումի նիւթ ունէր «Երուսաղէմի եւ Սուրբ Տեղեաց հայերու պարամագրութեան նոր ուղղութիւններ»: Սակայն, առանց անդրադառնալու անոր, սկիզբէն տրամադրութիւն յայտնեց ժողովուրդին հետ ասուլիսի մէջ մտնելու՝ Երուսաղէմի հայոց ներկայ իրավիճակին մասին, ըսելով. «Երուսաղէմի հայկական թաղամասին մասին շարձակագրական խնդիր մը կը դիմագրասենք: Յառաջիկայ 10 տարիներուն բաւականութիւններ տւելի պիտի ունենան: Միջազգային փաստաբան մը պէտք է գործի լծել՝ հայոց իրաւունքները պաշտպանելու համար»:

Հիմնարկումը փրոֆ. Յովհաննէսեանի կողմէ պահ մը ընդհատուեցաւ, թոյլ տալու համար, որ վերջին զեկուցող՝ Սօսի Անրէզեան (Գիտական Ներագոյութեան Ազգային Կեդրոն, Փարիզ, եւ Ֆրանսական Ներագոյութեան Կեդրոն, Երուսաղէմ), ներկայացնէր անոր առջնող իր նիւթը՝ «Երուսաղէմի կեդրոնական դերը աշխարհի հայերուն համար»:

Զեկուցումէն ետք, հարց ու պատասխանը շարունակուեցաւ, հիմնականին՝ Գ. Տինդեանին ուղղուած հարցումներով: Իր եզրափակիչ խօսքին մէջ փրոֆ. Յովհաննէսեան յայտարարեց, թէ այս շարքը պիտի ընդհատուի յառաջիկայ Ապրիլին, քանի որ Մեծ Եղեռնի 90ամեակին առիթով, ան պիտի կազմակերպէ այդ նիւթին նուիրուած միջազգային գիտաժողով մը, որ իր կողմէ չորրորդը պիտի ըլլայ (առաջին երեքին հատրոնները արդէն հրատարակուած են) եւ որ տեղի պիտի ունենայ Ապրիլ 2-3ին Իւ.Սի.Էլ.Էլ.ի մէջ:

Անցնենք, որ գիտաժողովին մասնակիցները Ուրբաթ երեկոյեան հիւրասիրուած էին Սրբոց Թարգմանեաց Սանուց Միութեան կողմէ, իսկ Շաբաթ երեկոյեան՝ Հայ Կրթական Հիմնարկութեան անդամներէն Ալեք Պաղտասարեանի բնակարանին մէջ:

Գիտաժողովէն ետք, մասնակից զեկուցողները, ուրիշ հրաիրեալներու կարգին, ներկայ գտնուեցան համալսարանի «Չարլզ Եանկ» սրահին մէջ Հայագիտական Ուսման Ընկերութեան (Society for Armenian Studies) 30ամեակին նուիրուած ընդունելութեան, որ կազմակերպուած էր մեծաբելու համար անոր հիմնադիրները՝ Տիգրան Գոյումճեան, Ռիչըրդ Յովհաննէսեան (միակ ներկան), Նինա Կարսոյեան, Ռուպըրթ Թոմսըն եւ Անտիա Սանճեան (մահացած): Ձեռնարկին հանդիսավարութիւնը՝ անգլերէն եւ հայերէն, կատարեց համալսարանի Նարեկացիի անուան գրականութեան ամալինի վարիչ Փիթըր Գաուին: Խօսք տաին Ռիչըրդ Յովհաննէսեան, Ընկերութեան նախագահ Պարլօ Տէր Մկրտիչեան եւ ուրիշներ: Կարդացուեցան բացակայ հիմնադիրներու կողմէ ուղղուած նամակներ: